

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

**ԱՐԵՂՅԱՆԱԿԱՆ
ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ**

*ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍՏԱՇՐՋԱՆԻ
ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ*

(Երևան, 2017 թ., նոյեմբերի 30)

2

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

ՀՏԴ 811.19:06
ԳՄԴ 81.2Հ
Ա 134

*Հրատարակվում է
ԵՊՀ հայ բանասիրության
ֆակուլտետի գիրխորհրդի որոշմամբ*

Խմբագրական խորհուրդ՝

Աբաջյան Ա. -բ.գ.դ., պրոֆ.

Ավագյան Ա. -բ.գ.դ., պրոֆ.

Ավետիսյան Յու. -բ.գ.դ., պրոֆ.

Խաչատրյան Լ. -բ.գ.դ., պրոֆ.

Հովհաննիսյան Լ. -բ.գ.դ., պրոֆ.

Հովսեփյան Լ. -բ.գ.դ., պրոֆ.

Ա 134 Արեղյանական ընթերցումներ: Հանրապետական գիտական
նստաշրջանի հոդվածների ժողովածու (Երևան, 2017 թ., նո-
յեմբերի 30).- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2018, 192 էջ:

Սույն ժողովածուի մեջ գետեղված են Մանուկ Արեղյանին նվիրված
հանրապետական գիտական երկրորդ նստաշրջանի զեկուցումների
հիման վրա գրված հոդվածները: Դրանք վերաբերում են ոչ միայն մեծ
հայագետի գիտական վաստակին ու ժառանգությանը, այլև հայերե-
նագիտության ամենատարբեր հարցերի:

Ժողովածուն կարող է օգտակար լինել ինչպես մասնագետների,
այնպես էլ բոլոր նրանց համար, ովքեր հետաքրքրվում են լեզվի հարցե-
րով:

ՀՏԴ 811.19:06
ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 978-5-8084-2294-0

© ԵՊՀ հրատ., 2018
© Հեղ. խումբ, 2018

ԳՐԱԲԱՐԻ ԲԱՅԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԸՍՏ Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ

Մ. Արեղյանը գրաբարի բայական համակարգի համակողմանի քննություն է կատարում գրաբարի դասագրքերում, «Գրաբարի համառոտ քերականություն» (Վաղարշապատ, 1907) և «Գրաբարի քերականություն» (Երևան, 1936) աշխատություններում: «Գրաբարի դասագիրք»-ը առաջին (Թիֆլիզ, 1915) և երկրորդ (Թիֆլիս, 1916) գրքերից է կազմված: Գրաբարի դասագրքերում հեղինակը դիմավոր բայի 3 եղանակ է տարբերակում.

1. Սահմանական, որն ունի երեք ժամանակ՝ ներկա, անցյալ անկատար և անցյալ կատարյալ:

2. Ստորադասական, որն ունի առաջին և երկրորդ ապառնի ժամանակներ:

3. Հրամայական եղանակ, որն ունի ներկա, առաջին և երկրորդ ապառնի ժամանակներ:

Բայափիմքը Մ. Արեղյանն անվանում է *բուն* և տարբերակում է ներկայի կամ անկատարի փիմք, «որ է անորոշ դերբայը առանց լ վերջավորութեան կամ սահմ. ներկայի եզակի 1-ին դեմքը՝ առանց մ վերջատրութեան՝ խաղա-լ, գրե-լ, խօսի-լ, առնու-լ»¹:

Ա, ե, ի, ու ձայնավորներն անվանում է լծորդ ձայնավորներ:

Անկատարի բնից կազմվում են սահմանական եղանակի ներկան, անցյալ անկատարը, ստորադասական եղանակի առաջին ապառնին, հրամայական եղանակի ապառնի **Ա**, արգելական ներկա ժամանակները, դերբայներից անորոշը և ապառնին: Հրամայական եղանակի ապառնի **Ա** ժամանակաձևի տակ Մ. Արեղյանը դնում է հետևյալ նմուշները՝ գնայջիր-գնայջիք, ասիջիր-ասիջիք, լինիջիր-լինիջիք: **Ու** լծորդության բայերը չունեն այս ժամանակաձևը: Ըստ էության, այս ձևերը հեղինակը սկզբունքորեն որակում է իբրև

¹ Արեղյան Մ., Գրաբարի դասագիրք, գիրք առաջին, Թիֆլիզ, 1915, էջ 97:

հրամայականի բայաձևեր, որոնք իմաստով համարժեք են բուն հրամայականին, ըղձական և պայմանական ապառնիներին: Մրանք քիչ հանդիպող միավորներ են, որոնք՝ իբրև հրամայականի կառույցներ, գրաբարագիտությունը չի արձանագրում, այնինչ Մ. Աբեղյանը դրանք համարում է գրաբարի խոնարհման համակարգի միավորներ, որոնց մասին տեսական մեկնություն չի տալիս, բայց հարացույցում ներկայացնում է՝ նշելով, որ **ու** լծորդության բայերը չունեն այդ ձևերը: Կատարյալի հիմքի (բուն) համար առանձնացնում է **սց(եսց)**-ով և **ոյց**-ով ձևեր, որոնց *ցոյսկան* անվանումը չի տալիս, և բայարմատին համարժեք ձևեր, որոնց *արմս-յրսկան* անվանումը չի տալիս: Կատարյալի հիմքի կառույցները ներկայացնում է ներգործակերպ և կրավորակերպ խոնարհման հարացույցներով:

Հրամայական ներկայի տակ հեղինակը ներկայացնում է բուն հրամայականի ձևերը, իսկ ապառնի **Բ**-ի տակ՝ հորդորական հրամայականի ձևերը՝ չօգտագործելով *հորդորսկան* անվանումը:

Ժխտական խոնարհման **մի** ձևույթի երեք գործառույթ է զանազանում. 1. մի+սահմանական ներկա, օր.՝ մի՛ գնար, մի՛ գնայք: 2. «Ապառնի ժամանակների հետ կազմում է ապառնի արգելական՝ Մի երդնուցուս սուտ = սուտ չերդուես: Անորոշ դերբայի հետ՝ Ամենևին մի՛ երդնուլ = ամենևին չերդուել կամ ամենևին չպիտի երդուել»²:

Բաղադրյալ ժամանակները կազմվում են **ես**, **լինիմ** բայերով և ապառնի, անցյալ դերբայներով, ըստ որում, **լինիմ** բայը՝ իբրև օժանդակ բայ, գործածական է միայն անցյալ դերբայի հետ:

Հետաքրքիր է այն իրողությունը, որ անցյալ դերբայով հարացույցներում հարացուցային յուրաքանչյուր միավորի դիմաց գրում է նաև սեռականով ենթակայի ձևերը, օր.՝ *յրեսեսայ ես – իմ յրեսեսայ է, յրեսեսայ էին – նոցա յրեսեսայ էին, յրեսեսայ իցեսք – մեր յրեսեսայ իցէ* ևն: Մ. Աբեղյանը «Սեռական ենթակայ» (էջ 113) վերնագրի տակ կանոնարկում է սեռականով ենթակայի կիրառությունը. հարացույ-

² Աբեղյան Մ., Գրաբարի դասագիրք, առաջին գիրք, էջ 117:

ցում նրանց ընդգրկումը վկայում է գրաբարում սեռականով ենթակայի կիրառության հաճախականության մասին, ինչը և հիմք է դառնում լեզվաբանի համար այն ներառելու հարացույցում՝ համարժեք միավորներով. այն ունի ուսուցողական նպատակ: Հարկադրական եղանակի իմաստի համար Մ. Աբեղյանը ներկայացնում է «պարտ է, պիտոյ է, արժան է, հարկ է + անորոշ դերբայ + տրականով ենթակա» (էջ 119) կառույցը: Անկանոն բայերի ցանկում Մ. Աբեղյանը ներկայացնում է և՛ հիմքակազմության (ասել, գիտել, կարել, մարթել ևն), և՛ խոնարհման անկանոնություններ ներկայացնող բայերը (օր.՝ *երթալ – չոգայ, ուրել – կերայ* ևն):

«Բայի ժամանակների նշանակությունը» վերնագրով մասում Մ. Աբեղյանը անդրադառնում է սահմանական ներկա և անցյալ ժամանակների՝ երկրորդական նշանակություններով կիրառությանը՝ իբրև ըղձական և պայմանական ապառնու միավորների:

«Գրաբարի դասագրքի» երկրորդ գրքում՝ «Բայի ժամանակների գործածությունը» վերնագրի տակ, անդրադառնում է նաև անցյալ անկատարի բայաձևերի կիրառությանը՝ իբրև պատմական ժամանակի, որի «փոխանակ աշխարհաբարում բանում է սահմանական ներկան կամ անց. կատարեալը, օրինակ՝ *իբրև գայն լւէր* (= լւեց կամ լսում է)»³: Հաջորդ կարևոր դիտարկումը վերաբերում է ստորադասական ապառնի **Ա** և **Բ** ժամանակների չսահմանազատված կիրառությանը: Չնայած, ըստ կազմության, նրանք պիտի տևական և ոչ տևական գործողություն ցույց տային, քանի որ կազմվում են տարբեր հիմքերից, «բայց դրանց այս տարբերությունը հնագույն մատենագիրների մեջ անգամ արդեն շփոթուած է, և այս երկու ժամանակները մեծ մասամբ նույն նշանակությունն ու գործածությունն ունին»⁴:

Մ. Աբեղյանը ժամանակների գործածության երկու կարևոր հատկանշի մասին է խոսում, որոնք գրաբարով մատենագրության մեջ տարածված են և ունեն ոճական կարևոր արժեք: Դրանք են.

³ **Աբեղյան Մ.**, Գրաբարի դասագիրք, երկրորդ գիրք, Թիֆլիս, 1916, էջ 135:

⁴ Նույն տեղում, էջ 136:

1. «**Ես, լինիմ** բայերի եզակի 3-րդ դեմքի ձևերի գործածությունը անորոշ դերբայի հետ. համեմատենք՝

Ինձ լիցի ամենայն հնազանդութեամբ պաշտել զԱստուած արարիչ (փոխ.՝ պաշտեցից = ես պիտի պաշտեմ)»⁵: Սրանք բարձր ոճի կառույցներ են և ունեն մտքի ընդգծման կարևորություն:

2. Պարզ ժամանակների փոխարեն բաղադրյալ կառույցների գործածությունը ոճավորման կարևոր միջոց է գրաբարյան մատենագրության համար. համեմատենք՝ «Եւ յետ մարտին յաղթութեան քաջութեանցն, գոր արար, դարձեալ լինէր (փոխանակ՝ դառնայր) ի կողմանցն Յունաց Տրդատ արքայ Հայոց»:

Ելնելով դասագրքի պահանջներից՝ Մ. Աբեղյանը մանրամասնում է ժամանակաձևերի գործածությունները, ինչը կարևորում է բնագրային այն հատվածների ճշգրիտ թարգմանության համար, որ տեղ են գտել դասագրքում: Այս իմաստով առանձին նշանակություն են ստանում «Շարահյուսութիւն» բաժնում տեղ գտած դիտարկումները, որոնք երկրորդ գրքում ավելի մանրամասնված են: Կարևորվում են նաև «**որ** հարաբերական դերանվան և յօդերի գործածութիւնները», որոնք ոչ միայն շարահյուսական կարևորություն ունեն, այլև ոճական: Շարահյուսությունը դասագրքի երկրորդ գրքում ավելի մանրամասնված է, ինչը ուղղված է թարգմանական հմտությունների մշակմանը դպրոցներում:

Գիմնավոր բայի համար Մ. Աբեղյանը «Գրաբարի համառօտ քերականութիւն» աշխատության մեջ առանձնացնում է երկու եղանակ՝ սահմանական և հրամայական: «Գրաբարի քերականութիւն» վերնագրով վերահրատարակության մեջ ստորադասական եղանակը առանձնացնում է սահմանականից և բնորոշում իբրև առանձին եղանակ՝ առաջին և երկրորդ սպառնի ժամանակաձևերով, որոնք անվանում է սպառնի **Ա** և սպառնի **Բ**:

Հեղինակը բայի անդեմ ձևերի կառուցվածքային մանրակրկիտ քննություն է կատարում՝ անդրադառնալով բայածանցների, լծորդիչների և լծորդությունների, բաղադրյալ ժամանակների կազմու-

⁵ Նույն տեղում, էջ 137: Հաջորդ օրինակը նույնպես բերված է ըստ Մ. Աբեղյանի:

թյան մեջ անցյալ և ապառնի դերբայների մասնակցությամբ, անորոշ և անցյալ դերբայների հոլովմանը, ուստի նաև նրանց՝ անվանական հատկանիշներով կիրառություններին:

Մ. Աբեղյանը բայական համակարգի միավորներ է համարում անորոշ դերբայի գործածությունները եղանակիչ կամ միադիմի բայերի հետ, որոնք արտահայտում են պայմանական (օր.՝ *Հնար է ինչ ուսանել*) և հարկադրական (օր.՝ *Պիտոյ է ինչ ուսանել*) եղանակների իմաստներ:

Ստորադասական եղանակի բայաձևերը, բազմիմաստ լինելով, հայ քերականագիտության մեջ միակերպ չեն բնորոշվել. ըստ որոշ քերականների՝ նրանք բնորոշվել են իբրև սահմանական եղանակի միավորներ⁶: Օրինակ՝ Ս. Ղազարյանը «Գրաբարի դասագրքում» այն դնում է սահմանականի մեջ, իսկ «Հայոց լեզվի համառոտ պատմության» մեջ՝ ստորադասականի մեջ⁷:

Մ. Աբեղյանը «Գրաբարի համառոտ քերականութուն» աշխատության մեջ, ստորադասական եղանակի բայաձևերը դնելով սահմանական եղանակի մեջ, ծանոթությամբ նշում է, որ որոշ քերականներ դրանք անվանում են ստորադասական եղանակի միավորներ: Իր մյուս աշխատություններում հեղինակը դրանք հանել է սահմանականի կազմից:

Դասական գրաբարի քերականության առանցքային բաժինը բայական համակարգն է, որի մանրակրկիտ վերլուծությունը մեծամուն գիտնականի՝ գրաբարին նվիրված աշխատություններում պատահական չէ: Մ. Աբեղյանը ունի այն ճշգրիտ մոտեցումը, որ բայը հայերենի գլխավոր խոսքակազմիչ միավորն է: Անկախ նրանից, որ եղանակաժամանակային հարացույցների վերլուծության իր մեկնաբանություններում հեղինակը գրաբարի բայի եղանակների թվի փոփոխություններ է կատարում, այնուամենայնիվ, բայական հա-

⁶ Մանրամասն տե՛ս **Ավետիսյան Հ.**, «Գրաբարի ստորադասական եղանակը և նրա ըմբռնումը հայ քերականության պատմության մեջ», Բանբեր Երևանի համալսարանի, հ. 1, Եր., 1985, էջ 199-204:

⁷ Տե՛ս **Ղազարյան Ս.**, Գրաբարի դասագիրք, Եր., 1951, էջ 66, Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Եր., 1981, էջ 111-115:

մակարգը ձևաբանական, շարահյուսական մակարդակներում ամբողջական և մանրագնին քննության է ենթարկված նրա բոլոր աշխատություններում. մասնավորապես «Գրաբարի դասագրքի» երկու գրքերում էլ հեղինակը գրաբարի բայի կառուցվածքային, ձևաբանական և գործառական մանրակրկիտ վերլուծություն է կատարում: Արժեքավոր են նրա դիտարկումները բայաձևերի գլխավոր և երկրորդական քերականական իմաստներով գործածությունների մասին:

Դրանց մանրամասնումը ևս պատահական չէ. դասագրքում հեղինակը ընդգրկել է բնագրային տարբեր հատվածներ, որոնց ճշգրիտ թարգմանության համար կարևոր է ոչ միայն բառապաշարի իմացությունը, այլև քերականության յուրաքանչյուր միավորի, մասնավորապես բայաձևի իմաստի ճիշտ և տեղին ընկալումը:

Քանալի բառեր՝ *գրաբարագետ, դիմավոր բայ, խոնարհում, հրամայական եղանակ, ներկայի հիմք, բայի ոճական գործածություն, բաղադրյալ և պարզ բայաձևեր, կարարյալի հիմք, ապառնի ժամանակաչևի առանձնահատկություններ, ժխրական խոնարհում*

АНАИТ ЮЗБАШЯН – Глагольная система грабара (классического древнеармянского языка) по М. Абегиану. – М. Абегиан оценивает армянский язык как глаголоцентричный. В своих работах, посвященных грабару, автор подробно представляет особенности глагольной системы классического грабара. Особенно важны его наблюдения по использованию глагольных форм, которые имеют стилистическую ценность для классического грабара. В глагольную систему М. Абегиан включает такие формы глагола, которые не упоминаются в грабароведении.

Ключевые слова: *специалист по древнеармянскому языку, личный глагол, спряжение, императив, основа настоящего, стилистические использования глагола, составные и простые формы глагола, основа совершенного вида, особенности будущего времени, отрицательное спряжение.*

ANAHIT YUZBASHYAN – Verbal system of grabar (Classical Old Armenian language) by M. Abegyan. – Abegyan evaluates the Armenian language as a verbal-centered one, therefore, in his works devoted to grabar, the

author presents in detail the congenialities of the verb system of the classical grabar, his observations on the use of verbal forms that have an important stylistic value for classical grabar, that are especially important. In the verbal system, M. Abegyan includes such forms of verbs that are not mentioned in grabar studies.

Keywords: *specialist of Old Armenian, personal verb, conjugation, imperative, the basis of the present, stylistic uses of the verb, compound and simple forms of the verb, the basis of the perfect species, the features of the future tense, negative conjugation.*

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նաթան արքեպիսկոպոս Հովհաննիսյան Ողջույնի խոսք	3
Սիմոնյան Արամ Ողջույնի խոսք	4
Աբեղյան Հասմիկ Ողջույնի խոսք	5
Աբաջյան Աննա Աբեղյանական գործող ուղղագրության անհիմն քննադատությունները	7
Աբաջյան Աննա, Հարությունյան Քնար Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմութիւն» երկի դարձվածքները (կառուցվածքային քննություն)	19
Գևորգյան Երջանիկ Արդի հայերենում հայացքի տեսակների արտացոլման վերաբերյալ	30
Դալալյան Տորք Հայ-վրացական բառային որոշ զուգաբանությունների շուրջ	43
Դիլբարյան Նարինե Հայոց ժողովրդանուն-տեղանունների ստուգաբանության արդի մոտեցումները	56
Եղիազարյան Վանո Նահապետ Քուչակին վերագրված հայրենների և նրա անունով մեզ հասած աշուղական երգերի տաղաչափության համեմատական քննություն	66

Զարարյան Հովհաննես

Խխունջ, քրքիր, կոպիտ և մի քանի այլ բառերի ստուգաբանություն 79

Խաչատրյան Ավարդ

Փոխանցումները գրաբարի բայերում 94

Մնացականյան Եվա

Մանուկ Աբեղյանի կերպարը ըստ Հասմիկ Աբեղյանի «Օրերս ինձ հետ են...» հուշագրության 103

Մուրադյան Վիկտորյա

Հորվական գուգաձևությամբ գոյականների իմաստակիրառական տարբերությունները ժամանակակից արևելահայերենում 114

Յուզբաշյան Անահիտ

Գրաբարի բայական համակարգը ըստ Մ. Աբեղյանի 120

Շահվերդյան Թերեզա, Այվազյան Թինա

Պարո^օղիա, թե^օ հարասություն 127

Պարոնյան Նաիրա, Գրիգորյան Սուսաննա

Նոր բառեր Վարդան Արևելցու «Ներբողեանք»-ում 141

Պողոսյան Նորայր

Պատմական համանունությունը հայերենում (16-18-րդ դդ. նյութի հիման վրա) 148

Սարգսյան Արտաշես

Եղանակաժամանակային համաձայնությունը ժամանակակից հայերենի պայմանի պարագա երկրորդականով բարդ ստորադասական նախադասություններում 158

Սուրիայի Բնարիկ

Արևական անձնանունների իմաստարանական և

բառակազմական քննությունը Հ. Աճառյանի

«Հայոց անձնանունների բառարան»-ում 167

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

**ԱՔԵՂՅԱՆԱԿԱՆ
ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ**

**ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՍՏԱՇՐՁԱՆԻ
ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ**

(Երևան, 2017 թ., նոյեմբերի 30)

2

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի
Հրատ. սրբագրումը՝ Մ. Բետյանի

Տպագրված է Time to Print օպերատիվ տպագրությունների սրահում:
ք. Երևան, Խանջյան 15/55

Ստորագրված է տպագրության՝ 27.06.2018:
Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մասնուլը՝ 12:
Տպաքանակը՝ 100:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.am